

Alpin Gülşen, Mustafa; Yıldırım, Mustafa. (2021). "Türkmenistan'da Büyüme ve Mali Yapı: Var Analizi (1996-2019)". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1), 53-68.

Arařtırma Makalesi

TÜRKMENİSTAN'DA BÜYÜME VE MALİ YAPI: VAR ANALİZİ (1996-2019)*

Growth and Fiscal Structure in Turkmenistan: VAR Analysis (1996-2019)

Mustafa Alpin GÜLŞEN**

Mustafa YILDIRAN**

Öz

Bu çalışma Türkmenistan ekonomisi için 1996-2019 döneminde doğrudan yabancı yatırımların, kaynak gelirlerinin ve kamu harcamalarının iktisadi büyümeye olan etkisini araştırmaktadır. Bu çerçevede söz konusu ilişki VAR analizi ile test edilmiştir. Eş bütünleşme analizinin bulgularına göre reel büyüme ile söz konusu üç değişken arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Diğer taraftan Granger nedensellik testine göre kısa dönemde %10 anlam düzeyinde reel büyümeden DYY 'ye ve kamu harcamalarından DYY 'ye doğru pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bunun yanında kaynak gelirleri ile büyüme arasında çift yönlü pozitif nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Diğer değişkenler arasında ise nedensellik ilişkisi yoktur. Çalışmanın etki-tepki analizi ile ulaşılan üçüncü bulgusu ise büyümenin üzerinde özellikle doğrudan yabancı yatırımların etkisinin nispeten büyük olduğudur. Ek olarak Varyans ayrıştırmasında doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisinin nispeten daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan, İktisadi Yapı, Mali Yapı, Granger Nedensellik, VAR Analizi.

Abstract

This study investigates the effect of foreign direct investments, resource revenues, and public expenditures on economic growth in the period of 1996-2019 in Turkmenistan's economy, using VAR analysis. According to the findings of the cointegration analysis, there is a long-term relationship between real growth and these three variables. On the other hand, according to the Granger causality test, there is a positive causality relationship from real growth to FDI and from public expenditure to FDI in the short run (10% significance level). Besides, there is a bidirectional positive causality relationship between resource income and growth. There is no causality relationship between other variables. The third finding of the study is that the impact of direct foreign investments on growth is relatively large. Also, it is concluded that the effect of foreign direct investments on growth is relatively more important in the variance decomposition.

Keywords: Turkmenistan, Economic Structure, Fiscal Structure, Granger Causality, VAR Analysis.

* Geliş Tarihi / Received: 31.03.2021, Kabul Tarihi / Accepted: 7.05.2021. DOI: 10.34189/asyam.5.1.006

** Dr., Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, alpingulsen@akdeniz.edu.tr, ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-2860-4469>

** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, mustafayildiran@akdeniz.edu.tr, ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-1450-781X>

Giriş

Orta Asya geçiş ekonomilerinden olan Türkmenistan'ın, 1987 yılında başlayan bağımsızlık hareketleri 1991 yılında sonlanmıştır. 1924-1991 döneminde Sovyet sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) çatısı altında yer alan Türkmenistan, bağımsızlığının ardından, makroekonomik yapısı yüksek enflasyon, bütçe açığı ve düşük büyüme özelliklerine sahipti. 2000'li yıllardan itibaren ise özellikle doğal kaynak gelirlerindeki artış nedeniyle yüksek büyüme oranlarına sahip olmuştur (Batsaikhana ve Dabrowski, 2017: 299).

Geçiş sürecinin finansmanı olarak rasyonel bir vergi sistemine ihtiyaç duyan geçiş ekonomilerinin aksine Türkmenistan, doğal kaynak gelirleriyle kamu finansmanında önemli bir avantaja sahiptir. Ancak diğer kaynak zengini (resource-rich) ülkelere benzer şekilde, kaynak gelirlerine bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olan Türkmenistan'da serbest piyasa sistemine yönelik reformlar da 2000'li yıllarda başlamıştır. Ek olarak, iktisadi sisteme uygun bir vergi yapısının oluşturulmasında nispeten başarısız olmuştur. Bunun nedenlerinden birinin, kaynak gelirlerine bağımlı bir mali yapının olması ve tarihsel mirasında Sovyet etkisinin daha yoğun bulunması söylenebilir.

Orta Asya ve Kafkasya ekonomileri, diğer geçiş ekonomilerine kıyasla, SSCB çatısı altında uzun süre yönetilmişlerdir. Bu ülkelerden Gürcistan (70) ve Ermenistan (74) dışında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan 75 yıl boyunca merkezi planlı bir iktisadi sistemde bulunmuşlardır. Dolayısıyla bu ülkelerin tarihsel miraslarında veya coğrafi kapsamda (komşu ülkelerde) serbest piyasa tecrübesi bulunmamaktadır. Bunun bir sonucu olarak geçiş süreleri gecikmiş ve etkileri günümüze kadar yansımıştır.

Geçiş süresinin uzunluğu, kamu kaynaklarının tahsisi ve verimliliği açısından da önemlidir. İç savaş, ticaret ortaklıklarının bağımsızlık sonrası dağılması ve döviz kıtlığından dolayı hammadde tedarikinde yaşanan güçlükler kamusal kaynakların geçişin finansmanından daha çok tarihsel mirasın iyileştirilmesinde kullanılmıştır. Bağımsızlıklarının ardından yaşadıkları resesyona baz alındığında Moldova ve Ukrayna bu süreci 10 yılda; Rusya ve Türkmenistan ise 9 yılda tamamlamıştır (Mickiewicz, 200: 13).

Günümüzde ise Türkmenistan, çeşitli kurumsal endekslerde son sıralarda yer almaktadır. 2020 yılından geçiş ülkeleri arasında (ortalama 61) ekonomik özgürlük endeksinde 48,4 puanla son sırada yer almaktadır. Ek olarak yolsuzluğun en yaygın olduğu ülkeler arasında 1,9 puanla ilk sıradadır. Ancak GSYH büyüklüğünde ise 31 geçiş ülkeleri arasında 18.sırada bulunmaktadır.

Çalışmada ilk olarak Türkmenistan ekonomisinin iktisadi ve mali yapısı ele alınacaktır. Ardından literatür incelemesi ve niceliksel analize yer verilecektir. Çalışma, sonuç bölümüyle sonlandırılacaktır. Çalışmanın kısıtı, Türkmenistan'ın özellikle vergi yapısı ile ilgili verilerinin olmamasıdır. Küresel regülatörler tarafından ilan edilen verilerde, Türkmenistan genellikle bulunmamaktadır.

İktisadi ve Mali Yapı

Türkmenistan 1987 yılında bağımsızlık hareketine başlamış ve 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Geçişin ardından ilk olarak serbest piyasaya yönelik yasal reformlar yapmıştır. EBRD (1994-1999) raporlarına göre kapsamlı reformları başlangıç dönemlerinde yapamamış olan Türkmenistan kambiyo, merkez bankası ve şirketlerle ilgili yasal reformlar yapmıştır. 1996 yılından itibaren kısmi fiyat liberalizasyonu gibi uygulamalara başlamıştır. Reformları yaparken kademeli yöntemi tercih etmişlerdir.

Literatürde Murrell (1992) ve King (2002) gibi kademeli geçiş yöntemini savunanlar, geçişin zaman içinde olması gerektiğini ve böylece siyasi ve sosyal kargaşa ile iktisadi durgunluk gibi yapısal reformların olası risklerinin etkin bir şekilde kontrol edilebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu açıdan reformların sıralaması önem kazanmaktadır. Koşullara uygun hukuki altyapı veya finansal sistemle ilgili reformlar yapılmadıkça özelleştirmenin başarısızlıkla sonuçlanacağı ya da makroekonomik istikrar sağlanıncaya kadar fiyat serbestisi konusunda daha temkinli davranılması gerektiği buna örnek olarak verilebilir (Fischer ve Sahay, 2000: 11).

Bununla birlikte kademeli geçiş yöntemi, şok terapi yönteminin karşısı olarak görülmektedir. Her iki yöntemin de nihai amacı serbest piyasa ekonomisinin ve demokrasinin temelini oluşturan kurumların inşası ile planlı sistemden piyasa ekonomisine geçilmesidir. Buna göre geçiş sürecinde ekonomiler, ülkenin mevcut durumuna ve koşullarına bağlı olarak, geçişin farklı aşamalarında yöntemler arasında geçiş yapabilirler. Bir diğer ifadeyle her bir ülkenin içinde bulunduğu kendine özgü koşullara göre geçiş yöntemini değiştirebilmektedir. Bu kapsamda kamunun ekonomiye müdahalesi, özelleştirme ve fiyat liberalizasyonu gibi politikalar her iki yaklaşımda da bulunmakta fakat sürecin hızı farklılık gösterilmektedir (Marangos, 2004: 445; Iwasaki ve Suzuki, 2014: 8-9). Bununla birlikte piyasa ekonomisine geçmek, kararların sadece piyasa aktörleri tarafından alınması veya merkezi planlamanın artık yapılmayıp kamu kesiminin ekonomiye müdahalesini kaldırmaktan daha fazlasını ifade etmektedir (McMillan ve Naughton, 1992: 131). Bu kapsamda kademeli geçiş yaklaşımı, yasaların, regülasyonların ve kurumların yeni sisteme uygun bankacılık sektörünün kurulmasına, sosyal güvenlik ve emeklilik sistemi gibi işgücü piyasalarının geliştirilmesine ve bu unsurlara yönelik kurumsal altyapının oluşturulmasına odaklanmaktadır (Svejnar, 2002: 12).

Geçiş ekonomilerinin kullandığı bir diğer yöntem ise şok terapi yöntemidir. Literatürde Aslund (2007) ve Turley ve Luke (2010) gibi radikal geçiş yöntemi olarak da ifade edilen şok terapi yaklaşımını savunanlar; (i) yeni süreçte oluşturulan küresel toplumsal yapının tekrar eski döneme dönüş riskinin ortadan kaldırılması, (ii) komünist yapıyı savunan baskı ve çıkar gruplarına karşı güçlü reformcuların oluşturulması ve (iii) demokrasi ile serbest piyasa ekonomisini ileriye etkili (proaktif) bir şekilde destekleyecek bir orta sınıfın geliştirilmesi gibi argümanları öne sürmektedir (Iwasaki ve Suzuki, 2014: 7). Bununla birlikte Şok terapi yöntemi, serbest piyasa ekonomisini oluşturmak için gerekli reformların derhal uygulanmasını savunan neoklasik bir geçiş modelidir. Bununla birlikte şok terapi modelinin uygulanması kısa sürmüştür. Bunun nedeni başlangıçta geçiş ekonomilerinde süreci başlatan hükümetler için önemli desteklere rağmen, işsizlik ve enflasyon gibi makroekonomik açıdan istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasıdır. Bu durum yüksek enflasyon ile sosyal ve politik istikrarsızlığa neden olmuş, sadece bölgesel değil küresel iktisadi yapıya da negatif etkilemiştir (Marangos, 2007: 88-90). Bu yöntem ilk olarak Ocak 1990'da Polonya'da uygulanmaya başlamıştır. Bu yöntemi uygulamaya başlayan diğer ülkeler ise Ocak 1991'de Çekoslovakya, Şubat 1991'de Bulgaristan, Şubat 1992'de Rusya, Temmuz 1992'de Arnavutluk, Eylül 1992'de Estonya ve Haziran 1993'te Letonya olarak sıralanabilir.

Şok terapi yöntemini aksine kademeli geçişini savunanlar literatürde ve uygulamada fazla yer tutmamış; bu nedenle teorik çerçevesi nispeten daha kısıtlı kalmıştır. Bu yöntem özellikle Macaristan ve Çin'de uygulanan başarılı kademeli geçiş reformlarının ardından şok terapi yöntemine karşı bir yöntem olarak geliştirildiği ifade edilmektedir (Aslund, 2013: 37). Bu açıdan kademeli geçiş yöntemi, bu iki ülkedeki uygulamalardan sonra önem kazanmış; sonuçları açısından şok terapi yöntemiyle kıyaslanarak etkin bir yöntemin tespit edilmesinde faydalı olmuştur.

Türkmenistan'ın bağımsızlığının ardından makroekonomik yapısına dair veriler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkmenistan'ın Makroekonomik Yapısı

Yıl	GSYH (Milyon \$,2010 baz yıl)	Kişi başı GSYH (\$, 2010 baz yıl)	Büyüme (Yıllık)	Enflasyon (GSYH Deflatör, Yıllık)	Doğal Kaynak Geliri (GSYH)	Kamu Harcaması (2010 baz yıl, GSYH %)	DYY (GSYH %)
1996	9223,3	2151,3	6,7	1014,0	53,7	6,0	4,5
1997	8171,8	1876,4	-11,4	61,8	31,0	8,3	4,4
1998	8752,0	1983,0	7,1	17,6	7,2	8,9	2,4
1999	10196,1	2283,0	16,5	23,0	19,3	12,4	5,1
2000	10753,7	2381,2	5,5	23,5	71,1	14,1	4,5
2001	11220,8	2458,5	4,3	32,3	86,3	14,5	4,8
2002	11249,7	2440,3	0,3	25,2	63,2	20,5	6,2
2003	11617,4	2495,3	3,3	27,2	58,5	24,0	3,8
2004	12198,3	2593,5	5,0	18,3	51,8	28,8	5,2

2005	13788,3	2900,0	13,0	7,0	53,7	24,2	5,2
2006	15301,3	3181,1	11,0	12,2	64,5	23,7	7,1
2007	16993,5	3489,3	11,1	9,3	63,0	31,7	6,8
2008	19491,6	3949,0	14,7	59,7	65,1	39,6	6,6
2009	20680,6	4129,5	6,1	9,8	29,2	42,9	22,5
2010	22583,2	4439,2	9,2	2,3	30,4	53,9	16,1
2011	25902,9	5006,3	14,7	12,9	43,4	56,8	11,6
2012	28778,1	5462,9	11,1	8,3	38,8	65,5	8,9
2013	31713,5	5909,7	10,2	1,2	33,4	66,5	7,3
2014	34980,0	6399,2	10,3	0,7	24,1	62,0	8,8
2015	37253,7	6693,9	6,5	-5,2	18,1	48,0	8,5
2016	39563,4	6987,1	6,2	-4,8	11,9	59,5	6,2
2017	42135,0	7318,1	6,5	-1,6	17,3	49,5	5,5
2018	44747,4	7647,9	6,2	1,2	24,7	56,6	4,9
2019	44770,0	8815,1	6,3		29,7	63,3	4,4

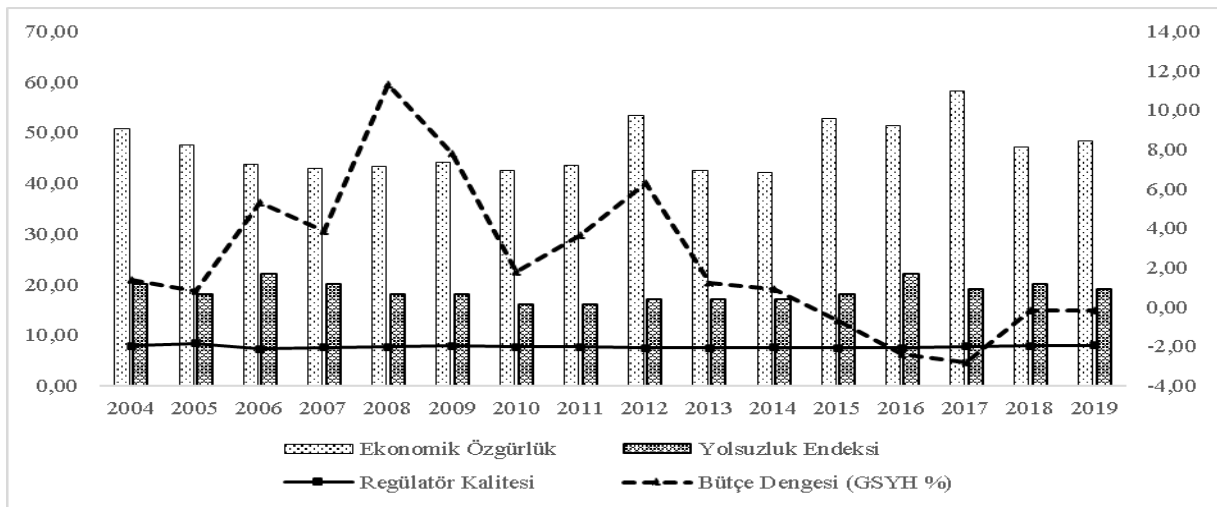
Kaynak: data.worldbank, tcdata360.worldbank.

Tablo 2'ye göre Türkmenistan'da geçiş sürecinin ilk yıllarında düşük büyüme ve yüksek enflasyon bulunmaktadır. Merkezi planlı bir iktisadi sistemden serbest piyasa sistemine geçen ülkelerde genellikle benzer bir yapı vardır. Bununla birlikte Türkmenistan'ın geçişin finansmanında kamu harcamalarını kaynak gelirleriyle ikame ettiği görülmektedir. Kamu harcamaları 2008 yılına kadar %40'ın altındayken bu yıla kadar kaynak gelirleri %65'e kadar yükselmiştir. Kaynak gelirlerinin azalmaya başladığı 2008 yılından itibaren, kamu harcamalarının payı %63'e yükselmiştir. Dolayısıyla geçişin finansmanında kamu harcamaları ile kaynak gelirleri arasındaki ikame ilişkisi günümüzde de devam etmektedir.

GSYH büyüklüklerinde ise pozitif yönde değişimler vardır. Buna göre reel GSYH'de 1996 yılı baz alındığında 2019 yılında %385,40; kişi başı GSYH ise %309,76 artış olmuştur. Böyle bir gelişmenin önemli bir nedeni, doğrudan yabancı yatırımların tutar olarak GSYH payındaki artış olduğu ileri sürülebilir.

Ülkelerin iktisadi yapısına uygun bir idari ve kurumsal yapının olması gerekmektedir. Bu değişkenlerden ekonomik özgürlük, yolsuzluk algısı ve regülatör kalitesi ilgili ülkenin kurumsal yapısı hakkında fikir vermektedir. Şekil 1'de, Türkmenistan'ın söz konusu göstergelerinin yanında bütçe dengesine yer verilmiştir.

Şekil 1: Türkmenistan'da Kurumsal Yapı



Kaynak: govdata360.worldbank., heritage.org., transparency.org

Şekil 1'de sol ekseninde ekonomik özgürlük ve yolsuzluk endeksi gösterilmekteyken sağ ekseninde regülatör kalitesi ve bütçe dengesi yer almaktadır.

Şekildeki göstergelerden ekonomik özgürlük, mülkiyet hakları, vergi yükü, mali sağlık, çalışma özgürlüğü, işgücü özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük puanlarının toplamından oluşmaktadır. Yolsuzluk algısı endeksi ise uzmanlara ve iş insanlarına göre algılanan kamu kesimi yolsuzluğunu ifade etmektedir. Son olarak regülatör kalitesi göstergesi, hükümetin özel sektör gelişimine izin veren ve teşvik eden güçlü politika ve düzenlemeleri formüle etme ve uygulama becerisini göstermektedir.

Şekil 1'e göre Türkmenistan'ın ekonomik özgürlük endeksi ortalama 47,17 olup en yüksek puana 2017 yılında (58,20) ulaşmıştır. Günümüzde ekonomik özgürlük endeksinde başlangıç yılı olan 2004 yılı değerlerine geri dönüldüğü görülmüştür. Benzer şekilde yolsuzluk endeksinde de ilk sırada olan Türkmenistan, %18-22 arasında değerler almış ve ortalama 18,56 ile yolsuzluğun en yüksek gerçekleştiği ülkeler arasında yer almaktadır. Şekil 1'de yer alan regülatör kalitesinde ise bölge ortalamasının (1,01) oldukça gerisinde (-2,03) bulunmaktadır. Bununla birlikte bütçe dengesindeki görünümü oldukça pozitifdir. Neredeyse bütçe dengesinde bulunan Türkmenistan'ın çoğunlukla bütçe fazlası verdiği görülmektedir. Diğer taraftan Türkmenistan'ın Şekil 1'de yer alan bütçe dengesi gelişmeleri ile tablo 1'de belirtilen kaynak gelirleri birlikte değerlendirildiğinde aralarında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu çerçevede iki değişken arasın yapılan regresyon analizinde R² değeri 0,52 bulunmuştur. Bu değer aynı zamanda kaynak gelirlerinin bütçe dengesini %52 oranında etkilediğini ifade etmektedir.

Türkmenistan'ın iktisadi yapısı, diğer ülkelerde olduğu gibi, vergi sistemi tarafından doğrudan etkilenmektedir. Özellikle kaynak zengini ülke olması bu ilişkinin önemini daha da artırmaktadır. Aşağıda Tablo 3'te Türkmenistan vergi yapısıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2: Türkmenistan Vergi Sisteminin Yapısı

Değişken	Açıklama
Gelir Vergisi oranı	%10
Kurumlar Vergisi oranı	%8
Katma Değer Vergisi oranı	%15
Sosyal Güvenlik katkı payı (işveren)	%20
Sosyal Güvenlik katkı payı (çalışan)	%0
Vergi Tarifesi	Türkmenistan'da sabit oranlı vergi tarifesi uygulanmaktadır. Ek olarak, sabit tarife nedeniyle yükseklik ve uzunluk farklı hesaplanamamaktadır.
Vergilendirme Yetkisi	Tam mükellefler şahsilik ilkesine, dar mükellefler ise mülkiyet ilkesine tabidir.
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları	2021 yılı itibarıyla 31 geçiş ülkesi arasından 13 ülkeyle anlaşması vardır.

Kaynak: home. kpmg, pwc.com. deloitte.com.

Tablo 2'ye göre 2010-2021 döneminde Türkmenistan'ın vergi oranları değişim göstermemiştir. Buna göre Türkmenistan'ın gelir vergisi oranı %10 olup bu oran OECD (%41) ve dünya (%31) ortalamalarının altındadır. Benzer şekilde kurumlar vergisi oranı %8 olup bu oran OECD (%23) ve dünya (%24) ortalamasının altında seyretmektedir.

Vergi tabanı dar ve yolsuzluğu yüksek olan ekonomilerde vergi gelirlerinin yapısı ağırlıklı olarak dolaylı vergilere dayanmaktadır. Türkmenistan'da %15 olan KDV oranı, OECD (%19) ve dünya (16) ortalamasına oldukça yakın seyretmektedir. İşgücünün işveren üzerindeki maliyeti ile

sosyal güvenlik sisteminin finansmanını gösteren sosyal güvenlik katkı paylarına bakıldığında Türkmenistan'da işveren katkı payları %20 olup, bu oran OECD (%21) ve dünya (%15) ortalamalarına yakındır. Diğer taraftan Türkmenistan'da çalışanlardan sosyal güvenli katkı payı alınmamakta, buradan kaynaklanacak gelir kaybını ise gelir vergisi ve KDV ile ikame ettiği ileri sürülebilir.

Türkmenistan vergi sistemine ait veriler 2010-2021 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Türkmenistan'ın vergi sistemi, düz oranlı tarifeye sahiptir. Hall ve Rabushka (1983)'nin öncü çalışmasında bu husus, düz oranlı tarifelerin, özellikle vergi tabanının dar olduğu ve hesap verilebilirlik gibi hususlarda eksiklikleri olan ülkelerde uygulanmasının vergi gelirleri ve vergi uyumu açısından pozitif etkide bulunacağı şeklinde ifade edilmiştir. Benzer şekilde Orta Asya ve Kafkasya geçiş ekonomilerinin tümünde düz oranlı tarifelerin olması; bir diğer ifadeyle artan oranlı tarifeye sahip ekonomilerin olmaması bu çerçevede açıklanabilir.

Tablo 2'de yer alan yükseklik ve uzunluk farkı ise artan oranlı tarifeye sahip vergi sistemlerinin, gelir dağılımında adalet ne ölçüde etki ettiği hakkında çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır. Türkmenistan vergi sisteminin düz oranlı tarifeye sahip olması nedeniyle yükseklik ve uzunluk farkları teknik olarak hesaplanamamıştır.

Vergilendirme yetkisinin yer ve zaman bakımından uygulanmasında çifte vergilemeye neden olabilecek bir ilke bulunmamaktadır. Uluslararası alanda genel kabul gördüğü şekilde tam mükellefler şahsılık ilkesine, dar mükellefler ise mülk ilkesine tabidir. Bununla birlikte diğer ülkelerle yaptığı çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarının sayısı oldukça düşüktür. 2021 yılı itibariyle geçiş ülkeleri arasında, Bosna-Hersek (10), Kırgızistan (10), Kosova (3) ve Moğolistan (10)'ın ardından, Tacikistan (13) ile birlikte, 13 çifte vergilendirme anlaşmasıyla¹ son sıralarda yer almaktadır. Bu anlaşmanın düşük sayıda olması, Türkmenistan'ın küresel ticari ilişkilerin zayıflığını da göstermektedir.

Türkmenistan'ın iktisadi ve mali yapısına ait söz konusu çıkarımların ardından ekonomik büyümesine etki eden faktörleri nicel analizle değerlendirilmesi izleyen kısımda yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Türkmenistan veya komşu ülkeleri hakkında literatürde yapılan çalışmalara değinilmiştir.

Literatür Taraması

Literatürde Türkmenistan özelinde yapılan çalışmalar, bildiğimiz kadarıyla, oldukça sınırlıdır. Bu nedenle literatürde Türkmenistan'ın da yer aldığı veya Türkmenistan'a komşu olan ve benzer niteliklere sahip geçiş ekonomileri hakkında çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 3: Niceliksel Çalışmalar

Kaynak	Dönem/Ülkeler	Yöntem	Sonuç
Borensztein, Gregorio & Lee (1998)	1970-1989 69 gelişmekte olan ülke	Panel EKK	DYY'nin teknoloji transferi için önemli bir araçtır ve büyümeye yerli yatırımdan görece daha fazla katkı sağlamaktadır.
Gylfason (2000)	1960-1997 22 Geçiş ekonomisi	Panel regresyon	Kaynak zengini ülkelerde, iktisadi büyüme bu zenginlikten negatif etkilenmektedir.
Aleksynsk, Gaisford & Kerr (2003)	1991-2000 17 geçiş ekonomisi	Granger nedensellik	Doğrudan yabancı yatırımlar, genel olarak büyüme arasında güçlü ilişki vardır. Yabancı yatırımların, yurtiçi yatırımları negatif etkilememektedir.

¹ Bu ülkeler Belarus, Çin, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Hırvatistan, Kazakistan, Litvanya, Romanya, Rusya, Slovakya, Tacikistan ve Ukrayna'dır.

Ağayev (2010)	1994-2008 25 geçiş ekonomisi	Granger nedensellik	Doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru güçlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Apergis ve Payne (2010)	1992- 2007 13 Asya ülkesi	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik	Kısa ve uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Holzner (2011)	1990-2000 28 Merkez, Doğu ve Batı AB ülkesi	3 aşamalı EKK (3SLS)	Kamu harcamaları, gelir dağılımından adaletsizlik ve büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Bayrak ve Esen (2015)	1990-2012 Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik	Uzun dönemde kamu harcamalarında meydana gelen %1'lik artış, büyümeyi %0,85 arttırmaktadır
Cheema (2015)	26 Geçiş ekonomisi 1992-2001	Panel regresyon	Bütçe dengesi, büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Oskembayev (2015)	1990-2000 ve 2001-2010 Kazakistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu	Sistem GMM	Kaynak gelirlerindeki artış kurumsal kaliteyi ve büyümeyi negatif etkilemektedir.
Abdieva, Baigonushova & Ganiev (2017)	2000-2013 Kırgızistan ve Tacikistan	Granger nedensellik	Kırgızistan'da kamu harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Tacikistan'da ise herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.
Lupu, Petrisor, Bercu & Tofan (2018)	1995-2015 10 Orta ve Doğu AB üyesi ülke	ARDL	Eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomi üzerinde pozitif, savunma, genel kamu hizmetleri ve sosyal refah harcamalarının negatif etkisi vardır.
Syzdykova (2019).	1995-2017 Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan	Panel ARDL	Doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artış GSYH'yi %0,9 arttırmaktadır

Ashurov, S., Othman, A. H. A., Rosman, R. B., & Haron, R. B. (2020)	2000-2017 Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan	Sistem GMM	DYY ile GSYH arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.
---	--	------------	--

Tablo 3'te yer alan doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisini ele alan çalışmalardan Borensztein vd. (1998), 1970-1989 döneminde 69 gelişmekte olan ülkeyi Panel EKK yöntemiyle incelemiş ve DYY'nin teknoloji transferi için önemli bir araç olduğunu ve büyümeye yerli yatırımdan görece daha fazla katkı sağladığı bulgusuna ulaşmıştır. Aleksynska vd. (2003), 1991-2000 döneminde 17 geçiş ekonomisi Granger nedensellik yöntemiyle incelemiş ve Doğrudan yabancı yatırımlar ile genel olarak büyüme arasında güçlü ilişki olduğu ve Yabancı yatırımların, yurtiçi yatırımları dışlamadığı; aksine onları desteklediği bulgusuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Ağayev (2010), 1994-2008 döneminde 25 geçiş ekonomisini Granger nedensellik yöntemiyle incelemiş ve Doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru güçlü nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Syzdykova (2019) ise 1995-2017 döneminde Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan ekonomilerinde Panel ARDL analizi sonucunda Doğrudan yabancı yatırımlardaki %1'lik artışın GSYH'yi %0,9 arttırdığını ifade etmişlerdir. Son dönemde yapılan çalışmalardan olan Ashurov vd. (2020)'a göre 2000-2017 döneminde 5 Orta Asya geçiş ekonomisini (Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan) sistem GMM panel veri analizi ile incelemiş ve doğrudan yabancı yatırımlar ile GSYH arasında güçlü pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kaynak zenginliği ile büyümeyi ilişkilendiren çalışmalara bakıldığında Gylfason (2000), 1960-1997 döneminde 22 geçiş ekonomisini panel regresyon yöntemiyle incelemiş ve kaynak zengini ülkelerde, iktisadi büyümenin bu zenginlikten negatif etkilendiğini ileri sürmüşlerdir.

Apergis ve Payne (2010), 1992- 2007 döneminde 13 Asya ülkesini Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik yöntemleriyle incelemiş ve Kısa ve uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Kaynak gelirlerine bağımlı bir mali yapıyı Hollanda hastalığı ile ilişkilendiren Oskenbayev (2015) ise 1990-2000 ve 2001-2010 dönemlerinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nu Sistem GMM yöntemiyle incelemiş ve Kaynak gelirlerindeki artışın kurumsal kaliteyi ve büyümeyi negatif etkilediği bulgusuna ulaşmıştır.

Büyümeyi kamu harcamaları ve bütçe dengesiyle ilişkilendiren çalışmalardan Holzner (2011), 1990-2000 döneminde 28 Merkez, Doğu ve Batı AB ülkesini 3 aşamalı EKK (3SLS) incelemiş ve Kamu harcamalarının, gelir dağılımında adaletsizlik ve büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bununla birlikte Bayrak ve Esen (2015), 1990-2012 döneminde 28 Merkez, Doğu ve Batı AB ülkesini Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik yöntemiyle incelemiş ve Uzun dönemde kamu harcamalarında meydana gelen %1'lik artışın, büyümeyi %0,85 arttırdığını ifade etmişlerdir. Abdieva vd. (2017) ise 2000-2013 döneminde Kırgızistan ve Tacikistan'ı Granger nedensellik yöntemiyle incelemiş ve Kırgızistan'da kamu harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ek olarak, Tacikistan'da ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Kamu harcamalarının bileşenleri açısından ele alan Lupu vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada 1995-2015 döneminde 10 Orta ve Doğu AB üyesi ülke ARDL yöntemiyle analiz edilmiş ve Eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomi üzerinde pozitif; savunma, genel kamu hizmetleri ve sosyal refah harcamalarının negatif etkisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak kamu harcamalarının yanında ayrıca bütçe dengesini dikkate alan çalışmalardan Cheema (2015)'ya göre 1992-2001 döneminde 26 Geçiş ekonomisini Panel regresyon yöntemiyle incelemiş ve Bütçe dengesinin, büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ileri sürmüştür.

Niceliksel analiz

Bu kısımda Türkmenistan'ın kamu geliri yapısının büyümeye olan etkisi, Granger nedensellik ve VAR analizi ile ele alınacaktır. Bu amaçla 1996-2019 döneminin zaman serileri kullanılarak reel

GSYH, doğrudan yabancı yatırımlar, kamu harcamaları ve kaynak gelirleri değişkenleriyle analiz edilmiştir. Bir diğer ifadeyle bağımlı değişken 2010 baz yıl olarak alınan reel GSYH büyüme oranı, bağımsız değişkenler ise doğrudan yabancı yatırımların reel GSYH’ye oranı, kamu harcamalarının reel GSYH’ye oranı ve kaynak gelirlerinin GSYH’ye oranı olarak belirlenmiştir. Bu değişkenlerin belirlenmesinin nedeni, literatürde çoğunlukla kullanılan bir model olması ve Türkmenistan’ın veri yayınlama politikasındaki eksiklikler olduğu söylenebilir. Bu çerçevede çalışmada kullanılan veriler, ayrı metodolojiyi kullanmaları nedeniyle farklı küresel regülatörlerden alınmayıp sadece Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

VAR analizinin uygulanmasından önce logaritması alınan serilerin durağanlık (birim kök) sınaması Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi ve bu testin sonuçlarının güçlendirilmesi amacıyla da bir başka birim kök testi olan Phillips-Perron (PP) testi uygulanmıştır. Bununla birlikte VAR modeli güvenilir ve istikrarlıdır.

Tablo 4: ADF ve PP Birim Kök (Durağanlık) Testleri

Testler ve Değerler			Büyüme	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Kamu Harcamaları	Kaynak Gelir	
ADF	Sabit	Düzyey	T istatistiği	-5,373	-2,070	-1,787	-2,099
			Olasılık	0,000	0,257	0,376	0,246
		1.fark	T istatistiği		-6,254	-4,496	-5,160
			Olasılık		0,000	0,002	0,000
PP		Düzyey	T istatistiği	-5,167	-2,070	-1,945	-2,142
			Olasılık	0,000	,257	0,306	0,231
		1.fark	T istatistiği		-6,174	-4,496	-4,992
			Olasılık		0,000	0,002	0,000
ADF	Sabit ve trend	Düzyey	T istatistiği	-5,261	-1,898	-1,057	-6,876
			Olasılık	0,000	0,621	0,913	0,000
		1.fark	T istatistiği		-6,762	-5,070	
			Olasılık		0,000	0,002	
PP		Düzyey	T istatistiği	-8,432	-1,898	-1,057	-1,948
			Olasılık	0,000	0,621	0,913	0,595
		1.fark	T istatistiği		-7,733	-5,079	-5,478
			Olasılık		0,000	0,002	0,001

Türkmenistan’ın aynı zamanda maliye politikasını gösteren gelirler politikasının sınaması amacıyla kullanılan değişkenler, Sabit (none) ve sabit- trend var (trend ve intercept) olarak ADF ve PP birim kök testinde analiz edildiğinde, bu üç gösterge açısından düzeyde birim kök içermeleri nedeniyle 1.farkları alınmış ve 1.farklarında durağanlaştıkları görülmektedir. Söz konusu husus, Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testlerinin sonuçlarının gösterildiği Tablo 4 itibariyle gösterilmiştir.

VAR analizinin yapılabilmesi için serilerin durağanlaştırılmasından sonra gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 5'te Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan- Quinn (HQ) bilgi kriterleri açısından gecikme uzunlukları gösterilmiştir.

Tablo 5: VAR Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	3.307224	NA*	1.26e-05*	0.072924*	0.271753*	0.106574*
1	10.80792	11.05366	3.25e-05	0.967587	1.961734	1.135836
2	17.10511	6.628624	0.000119	1.988935	3.778399	2.291784
3	33.25258	10.19840	0.000287	1.973413	4.558193	2.410860

Tablo 5'e göre üç bilgi kriteri açısından da gecikme uzunluğunun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte tabloda LR, FPE, AIC ve HQ değerlerinin aynı derecede olduğu görülmekte ve bu kriterleri minimum yapan 1 gecikme uzunluğu esas alınmaktadır. Belirlenen optimal gecikme uzunluğu çerçevesinde Trace ve Max-Eigen istatistiklerine göre Johansen-Juselius eşbütünlük testi bulguları ise tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Johansen-Juselius Eşbütünlük Testi Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer
Trace İstatistiğine Göre Eşbütünlük Testi			
Yok	0.655272	45.44115	47.85613
En çok 1	0.473418	24.14114	29.79707
En çok 2	0.280383	11.31416	15.49471
En çok 3 *	0.210750	4.733441	3.841466
Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünlük Testi			
Yok	0.655272	21.30001	27.58434
En çok 1	0.473418	12.82697	21.13162
En çok 2	0.280383	6.580724	14.26460
En çok 3 *	0.210750	4.733441	3.841466

Tablo 6'da Trace (İz) ve Max-Eigen istatistikleri 4,733 değeri %5 kritik değerden (3,841) büyüktür. Dolayısıyla, değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin olmadığına yönelik H_0 hipotezi reddedilerek eşbütünlük ilişkisinin olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla tablo, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisini göstermektedir. Tablo 6'ya göre bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin uzun dönemli ilişkileri mevcuttur. Bulgular, Apergis ve Payne (2010) ile Bayrak ve Esen (2015) çalışmalarıyla paraleldir.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi sınamak amacıyla Granger nedensellik testi sonuçları tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotezler	F istatistiği	Trace Olasılık	Sonuç
DYY Büyümenin Granger Nedeni Değildir.	1.01830	0.3263	DYY' den büyümeye doğru nedensel ilişkisi yoktur.
Büyüme DYY' nin Granger Nedeni Değildir	3.81555	0.0665*	Büyümeden DYY' ye doğru %10 anlam düzeyinde pozitif nedensellik ilişkisi vardır.
Kaynak Gelirleri Büyümenin Granger Nedeni Değildir	9.88831	0.0056	Kaynak gelirlerinden büyümeye doğru pozitif nedensellik ilişkisi vardır.
Büyüme Kaynak Gelirlerinin	7.28545	0.0147	Büyümeden kaynak gelirlerine doğru pozitif

Granger Nedeni Değildir			nedensellik ilişkisi vardır.
Kamu Harcaması Büyümenin Granger Nedeni Değildir	0.25412	0.6203	Kamu harcamalarından büyüme doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
Büyüme Kamu Harcamalarının Granger Nedeni Değildir	0.25696	0.6184	Büyümeden kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi yoktur
Kaynak Gelirleri DYY'nin Granger Nedeni Değildir	0.33041	0.5725	Kaynak gelirlerinden DYY' ye doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
DYY Kaynak Gelirlerinin Granger Nedeni Değildir	0.07405	0.7886	DYY'den kaynak gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
Kamu Harcamaları DYY'nin Granger Nedeni Değildir	3.33466	0.0845*	Kamu harcamalarından DYY' ye doğru %10 anlam düzeyinde pozitif nedensellik ilişkisi vardır.
DYY Kamu Harcamalarının Granger Nedeni Değildir	0.19223	0.6663	DYY'den kaynak gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
Kamu Harcamaları Kaynak Gelirlerinin Granger Nedeni Değildir	0.45929	0.5066	Kamu harcamalarından kaynak gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi yoktur.
Kaynak Gelirleri Kamu Harcamalarının Granger Nedeni Değildir	0.57549	0.4579	Kaynak gelirlerinden kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

*%10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7'ye göre 1996-2019 döneminde %10 anlam düzeyinde reel büyümeden DYY' ye ve kamu harcamalarından DYY' ye doğru pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bunun yanında kaynak gelirleri ile büyüme arasında çift yönlü pozitif nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Diğer değişkenler arasında ise nedensellik ilişkisi yoktur. Bulgular, Ashurov vd. (2020) ve Abdieva vd. (2017) çalışmalarına paraleldir. Bununla birlikte bulgular, Gylfason (2000) ve Oskembayev (2015) çalışmalarından farklılıklar göstermektedir.

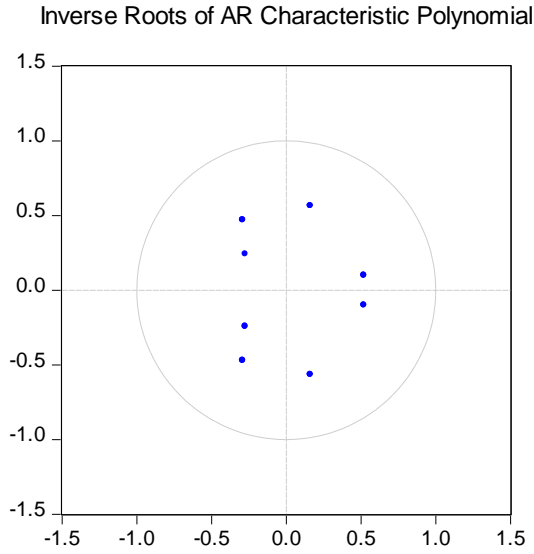
Kısa ve uzun döneme ait nedensellik ilişkilerine ait bulgular çerçevesinde yapılan VAR modeli sonuçları ise tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: VAR Modeli Sonuçları

	DLNGR	DLNFDI	DLNNSI	DLNPEX
DLNGR(-1)	-0.176642 (0.16235) [-1.08805]	0.011064 (0.00575) [1.92410]	0.020809 (0.00689) [3.02007]	0.002793 (0.00307) [0.91044]
DLNFDI(-1)	-6.725631 (5.42970) [-1.23867]	-0.164262 (0.19232) [-0.85411]	0.302160 (0.23045) [1.31117]	0.066496 (0.10262) [0.64801]
DLNNSI(-1)	-12.18809 (3.98133) [-3.06131]	-0.065676 (0.14102) [-0.46572]	0.201700 (0.16898) [1.19365]	0.069773 (0.07524) [0.92730]
DLNPEX(-1)	-0.386581 (12.8573) [-0.03007]	0.945592 (0.45540) [2.07638]	-0.475657 (0.54570) [-0.87165]	-0.069695 (0.24299) [-0.28682]
C	0.095839 (1.32697) [0.07222]	-0.067367 (0.04700) [-1.43330]	0.044905 (0.05632) [0.79731]	0.077895 (0.02508) [3.10606]

Tablo 8’de gösterilen VAR modeli katsayı sonuçlarının bu haliyle yorumlanması doğru sonuçlar vermemektedir. Bu nedenle öncelikel birim kök analizinin yapılması daha sonra etki-tepki ve Varyans ayrıştırması analizinin yapılması gerekmektedir. (Hendry ve Juselius, 2000, s. 10).

Şekil 2: VAR Modeli Birim Kök Grafiği

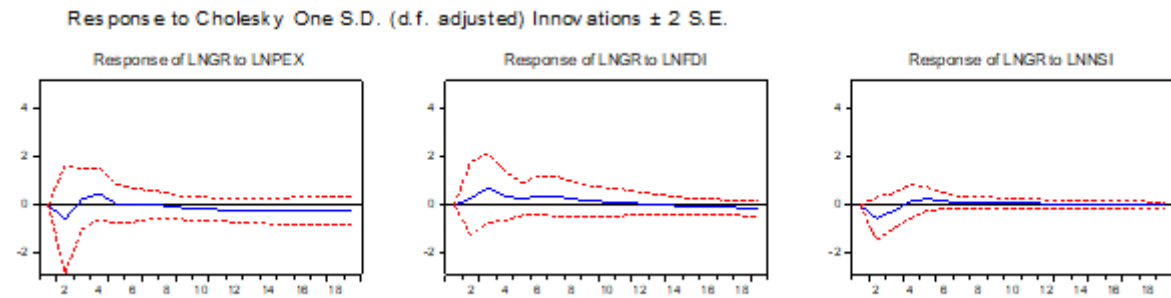


* LM ve White testi sonuçlarına göre VAR modelinde otokorelasyon ve değişen varyansın olmadığı görülmüştür. Bu açıdan VAR modelinde yapısal bir sorun bulunmamaktadır.

Şekil 2’ye göre modülüs değerleri referans aralığının içinde olduğunu belirten AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember kapsamında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla VAR modeli istikrarlı bir yapıdadır.

Türkmenistan’ın reel büyümesine etki eden bağımsız değişkenleri açıklayabilmek amacıyla şekil 3’te etki-tepki analizi sonuçları gösterilmiştir.

Şekil 3: Etki-Tepki Analizi Sonuçları (Büyüme Odaklı)

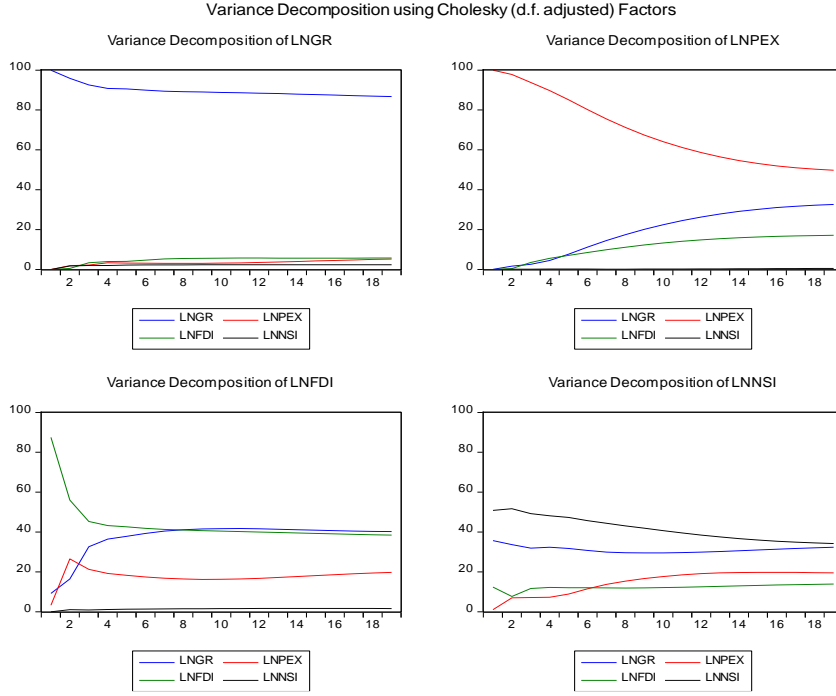


Şekil 3’te yer alan kesikli çizgiler güven aralığını, düz çizgiler ise değişkenlerin büyüme üzerindeki etkilerinin seyrini ifade ettiği Şekil 3’e göre kamu harcamalarında meydana gelen bir standart hatalık şokun büyüme üzerindeki etkisi ikinci döneme kadar negatif iken ikinci dönemden itibaren pozitif yönde gerçekleşmekte ancak beşinci dönemden sonra etkisini kaybederek sekizinci dönemden itibaren yine negatife dönmektedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen bir standart hatalık şokun büyüme üzerindeki etkisi 12. döneme kadar pozitif iken dönem boyunca negatife dönmemektedir. Bu çerçevede doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisi 12.dönemden sonra etkisini kaybetmektedir. Bununla birlikte kaynak gelirlerinde meydana gelen bir standart hatalık şokun büyüme üzerindeki etkisi dördüncü döneme kadar negatif iken bu dönemden yedinci döneme kadar ise pozitiftir. Ardından bu etki negatife dönmeyerek etkisini kaybetmektedir. Şekil 3’ün sonuçlarına göre büyümenin üzerinde özellikle doğrudan yabancı yatırımların etkisinin nispeten büyük oluğu ifade edilebilir.

Söz konusu etkilerinin nereden kaynaklandığına yönelik oransal etkiler ise varyans ayrıştırması yöntemiyle analiz edilmektedir. Bu yöntem bağımsız değişkenlerin birinde meydana gelen değişimin bağımlı değişkenin değeri üzerinde cari ve gelecekteki dönemde neden olacağı etkiyi ifade etmektedir.

İhracat rakamlarına yönelik yapılan Varyans ayrıştırmasının sonuçları Şekil 4'te gösterilmektedir.

Şekil 4: Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları



Şekil 4'te çalışmada kullanılan değişkenlere ait varyans ayrıştırılması çizgi grafik şeklinde gösterilmektedir. Buna göre 1.dönemde büyüme meydana gelen %1'lik artışın %'100'ü kendisi tarafından açıklanmaktayken 2. dönemde yaklaşık %90'ı kendisi ve kalanı sırasıyla doğrudan yabancı yatırımlar, kamu harcamaları ve kaynak gelirleri tarafından belirlenmektedir.

Şekil 4'te diğer değişkenlerden olan kamu harcamalarının varyans ayrıştırılmasına bakıldığında, Wagner Kanunu ile ilişkili bir seyir izlediği görülmektedir. Buna göre kamu harcamalarındaki meydana gelen %1'lik artışın nedeni azalan eğilime sahip olarak büyüme ile aynı yönde olduğu görülmektedir. Büyüme ile değişkenler arasındaki en açık ilişki kendini doğrudan yabancı yatırımlarda göstermektedir.

Buna göre 6. dönemden itibaren doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen %1'lik artışın %40'ı kendisi ve büyüme tarafından belirlenmektedir. Son olarak kaynak gelirlerinin Varyans ayrıştırılmasına baktığımızda bu değişkenin kendisi tarafından %100 açıklanmadığını ve zamanla büyüme ile kamu harcamaları tarafından açıklandığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak kaynak gelirlerine yönelik yapılan sabit sermaye yatırımlarının genellikle iktisadi büyüme sağladıkça ve böylece kamu harcamalarıyla yapılması söylenebilir.

Dolayısıyla çalışmada kullanılan veriler ve analiz yöntemimize göre Türkmenistan'da büyümeyi etkileyen en önemli değişkenin doğrudan yabancı yatırımlar olduğu bulgusuna ulaşılabilir.

Çalışmanın bulguları, Borensztein vd. (1998), Aleksynsk vd. (2003), Ağayev (2010), Syzdykova (2019) ve Ashurov vd. (2020) çalışmalarının sonuçlarına benzerlik göstermektedir. Bunun yanında Gylfason (2000) ve Abdieva vd. (2017) çalışmalarıyla farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Sonuç

Geçiş ekonomileri arasında kaynak gelirleri bakımından önemli bir yeri olan Türkmenistan'ın iktisadi büyümesinde kamu gelirlerinin bileşenleri ve kamu harcamalarının toplam büyüklüğü önemli bir rol oynamaktadır. Bu amaçla çalışmada 1996-2019 döneminde VAR modeli ile Türkmenistan'ın büyümesine etki eden doğrudan yabancı yatırımları, kaynaklardan elde ettiği gelirleri ve kamu harcamaları anali edilmiştir.

Eşbütünleşme testinin bulgularına göre reel büyüme ile söz konusu üç değişken arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Diğer taraftan Granger nedensellik testine göre kısa dönemde %10 anlam düzeyinde reel büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara ve kamu harcamalarından doğrudan yabancı yatırımlara doğru pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bunun yanında kaynak gelirleri ile büyüme arasında çift yönlü pozitif nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Çalışma kapsamında, diğer değişkenler arasında ise nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Çalışmanın etki-tepki analizi ile ulaşılan üçüncü bulgusu ise büyümenin üzerinde özellikle doğrudan yabancı yatırımların etkisinin nispeten büyük olduğudur. Ek olarak Varyans ayrıştırmasında doğrudan yabancı yatırımların büyüme üzerindeki etkisinin nispeten daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu bulgular literatürle paralellik göstermektedir. Bu çalışmalara literatürde belirtilen Borensztein vd. (1998), Aleksynska vd. (2003), Ağayev (2010) ve Syzdykova (2019) örnek gösterilebilir. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, kamu harcamaları ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında tek yönlü pozitif nedensellik ilişkisi bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, yolsuzluğun yüksek olduğu ve dolayısıyla vergi tahakkuk-tahsilat ilişkisinin zayıf olduğu bir ekonomide, kamu harcamalarının finansmanı olarak doğrudan yabancı yatırımların olduğunu gösterebilir. Bu çerçevede, kamu harcamalarının finansmanında vergi gelirleri, doğrudan yabancı yatırımlarla ikame edilmektedir. Özellikle vergi sisteminde kaynak gelirlerine bağımlılığın neden olduğu negatif etkiler söz konusu yabancı yatırımlara bağımlılıkla birlikte daha kalıcı hale gelebilir.

Çalışmanın sonucuna göre Türkmenistan'ın büyümesinde kurumsal faktörlerden olan ekonomik özgürlüğün artırılması ve yolsuzluğun düşürülmesi gerekmektedir. Ek olarak, serbest piyasa sistemi tercihinin uygun olarak iktisadi yapı ile vergi sistemi arasındaki uyum sağlanmalıdır. Bir diğer ifadeyle kaynak gelirleri ile vergi gelirleri arasındaki ikame ilişkisi vergi bilincini de negatif etkileyerek petrol gelirlerine olan bağımlılığının kalıcı olmasını güçlendirmektedir. Son yıllarda enerji kaynaklarının işletilmesinde yabancı yatırımları tercih eden Türkmenistan'da doğrudan yabancı yatırımlarının büyüme üzerindeki etkisini açıkladığı ifade edilebilir. Son olarak araştırmacılar, Türkmenistan ekonomisindeki büyümeyi açıklayabilmek amacıyla Bir Kuşak Bir Yol (One Belt One Road Initiative) İnisyatifi kapsamında yapılan yatırımlar veya diğer harcamalar kapsamında çalışmayı genişletebilir.

Kaynaklar

Abdieva, R.; Baigonushova, D.; Ganiev, J. (2017). "Relationship between Government Expenditure and Economic Growth in Transition Countries: Case of Kyrgyzstan and Tajikistan". *Bilig*. 83, 241-258.

Ağayev, Seymur. (2010). "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eşitlik ve Panel Nedensellik Analizleri". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 12 (1), 159-184.

Aleksynska, M.; Gaisford, J.; KERR, W. (2003). *Foreign Direct Investment and Growth in Transition Economies*, MPRA Paper, No. 7668, Munich: University Library of Munich.

Apergis, N.; Payne, J. E. (2010). "Renewable Energy Consumption and Growth in Eurasia". *Energy Economics*. 32(6), 1392-1397.

Ashurov, S.; Othman, A. H. A.; Rosman, R. B.; Haron, R. B. (2020). "The Determinants of Foreign Direct Investment in Central Asian Region: A Case Study of Tajikistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan (A Quantitative Analysis Using GMM)". *Russian Journal of Economics*. 6(2), 162-176.

- Aslund, Anders. (2007). *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*. New York: Cambridge University Press.
- Borensztein, E.; De Gregorio, J.; Lee, J. W. (1998). "How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth? *Journal of international Economics*. 45(1), 115-135.
- Cheema, Nadir. (2015). *Impact of Fiscal Adjustment on Growth in Transition Economies*. Bloomsbury, Oxford.
- Batsaikhan, U.; Dabrowski, M. (2017). "Central Asia-Twenty-Five Years After the Breakup of the USSR". *Russian Journal of Economics*. 3(3), 296-320.
- EBRD. (1994). *Transition Report: Economic Transition in Eastern Europe and the Soviet Union*. EBRD, London.
- EBRD. (1995). *Transition Report: Investment and Enterprise Development*. EBRD, London.
- EBRD. (1996). *Transition Report: Infrastructure and Savings*. EBRD, London.
- EBRD. (1997). *Transition Report: Enterprise Performance and Growth*. EBRD, London.
- EBRD. (1998). *Transition Report: Financial Sector in Transition*. EBRD, London.
- EBRD. (1999). *Transition Report: Ten Years of Transition*. EBRD, London.
- Esen Ö.; Bayrak, M. (2015). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama". *Bilgi*. 73, 231-248.
- Fischer, Stanley; Sahay, Ratna. (2000). *The Transition Economies After Ten Years* (No. w7664). NBER, Cambridge.
- Gylfason, Thorvaldur. (2000). "Resources, Agriculture, and Economic Growth in Economies in Transition". *Kyklos*. 53, 545-580.
- Hall, Robert; Rabushka, Alvin. (2013). *The Flat Tax*. California: Hoover Press.
- Hendry, D. F.; Juselius, K. (2000). "Explaining cointegration analysis: Part 1". *The Energy Journal*. 21 (1), 1-42.
- Holzner, Mario. (2010). *Inequality, Growth and Public Spending in Central, East and Southeast Europe*. Working Paper, No. 71. Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw).
- Iwasaki, Ichiro; Suzuki, Taku. (2014). *Radicalism Versus Gradualism: A Systematic Review of The Transition Strategy Debate* (RRC Working Paper No. 45). Tokyo: Kunitach Hitotsubashi University.
- King, Lawrence. (2002). "Post-communist Divergence: A Comparative Analysis of the Transition to Capitalism in Poland and Russia". *Studies in Comparative International Development*. 37 (3), 3-34.
- Kronenberg, Tobias. (2004). "The Curse of Natural Resources in the Transition Economies". *Economics of Transition*. 12 (3), 399-426.
- Lupu, D.; Mihai, B.P.; Ana, B.; Mihaela, T. (2018). "The Impact of Public Expenditures on Economic Growth: A Case Study of Central and Eastern European Countries". *Emerging Markets Finance and Trade*. 54 (3), 552-570.
- Marangos, John. (2004). "A Post-Keynesian Approach to The Transition Process". *Eastern Economic Journal*. 30 (3), 441-465.
- MCMillan, J.; Naughton, B. (1992). "How to Reform a Planned Economy: Lessons from China". *Oxford Review of Economic Policy*. 8 (1), 130-143.

Murrell, Peter. (1992). "Evolutionary and Radical Approaches to Economic Reform". *Economics of Planning*. 25 (1), 79-95.

Oskenbayev, Yessengali. (2015). *International Analyses of Natural Resource Curse and Kazakhstan's Related Economic Performance with Special Attention to Its Wheat and Energy Sectors*. Doctoral Thesis, Germany: University of Bonn.

Svejnar, Jan. (2002). *Assistance to the Transition Economies: Were There Alternatives?* World Bank Publications.

Syzdykova, Aziza. (2019). "Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Orta Asya Ülkeleri Örneği". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*. 5(1), 291-307.

Turley, Gerard; Luke, Peter. (2010). *Transition Economics: Two Decades On*. Routledge, London.